

ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-ЭКСПРЭСІЎНАЯ ЛЕКСІКА Ў ПАЭМЕ ЯКУБА КОЛАСА «НОВАЯ ЗЯМЛЯ»

Эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка складае значную частку слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы. Эмацыянальна-экспрэсіўныя сродкі мовы вучоныя суадносяць часцей з катэгорыяй суб'ектыўнасці. Але суб'ектыўныя яны не толькі па паходжанні, а ў рэальна-гістарычнай рэчаіснасці яны «існуюць як паўаб'ектыўныя сродкі тых ці іншых гукаў, форм, знакаў» і актыўна выкарыстоўваюцца ў творах мастацкай літаратуры розных жанраў [1, с. 17].

Па словах М. Я. Цікоцкага, стылістычнае выкарыстанне словаўтваральных эмацыянальна-экспрэсіўных элементаў назоўнікаў у мастацкай літаратуры вельмі разнастайнае. Адной з пашыраных функцый кніжна-абстрактных суфіксаў у паэзіі (-енн-, -энн-, -анн- і інш.) з'яўляецца стварэнне ўзнёсла-лірычнага або філасофска-абагульняючага тону апавядання [3, с. 89]. Гэта наглядна пацвярджаюць радкі, якімі пачынаецца апошні раздзел «Новай зямлі» Я. Коласа: Канец... Як проста гэта слова / І мнагазначна, заўжды нова! / Як часта мы пад крыжам мукі / Ў тамленні духу ўносім рукі / І вочы, поўныя гарэння, / І прагнем мігу вызваленні! / Шчаслівы міг, бо палі путы! / Канец — і нейкі круг замкнуты / У небыццё ідзе і гіне, / Каб месца іншай даць часіне... [2, с. 314].

Эмацыянальнай з'яўляецца такая частка экспрэсіўнай лексікі, якая выражае адносіны да аб'екта размовы, г. зн. атрымлівае дадатковыя да прадметна-лагічнага значэння слова адценні [3, с. 55].

У паэме Якуба Коласа «Новая зямля» памяншальна-ласкальныя і памяншальныя адценні слоў выражаюць адносіны аўтара да навакольнага асяроддзя, да прадметаў быту і прылад працы, якія ўзгадваюцца ў творы, а таксама да дзеючых асоб і прадстаўлены часцей формамі назоўнікаў з наступнымі суфіксамі:

– -к-, -ок-, -ек-, -ік- (*куток, сякерка, былінка, дарожка* і інш.), напрыклад: Залысіў дзядзька дрэва злёгка / (*Сякерка* востра, кара крохка), / Зрабіў заруб, латак прыправіў, / А пад латак гаршчок паставіў [2, с. 74]; Людскі наш лёс — *былінка* поля, / Пылок нязначны — наша доля, / А нашы радасці і слёзы, / Надзеі светлыя, пагрозы / І ўсё, чым жыцце нас вітае, / Усё адзначнасці не мае [2, с. 88]; А там, дзе *буслікі* ўздужалі, / Іх пачынаюць вабіць далі; / Яны пачулі ў сабе сілы, / Яны разводзяць ужо крылы [2, с. 20].

– -ц-, -ец-, -іц- (*блінцы, хлявец, паленца* і інш.), напрыклад: Будоўля больш яшчэ старая, / З гнілой, вагнутаю страхою / Стаяў *хлявец* якраз напроці / І чуць ліпеў, як бы на плоце / Гаршчок, разбіты качаргою [2, с. 22]; Дзень быў святы. Яшчэ ад рання / *Блінцы* пякліся на сняданне, / І ўжо пры печы з чапялою / Стаяла маці... [2, с. 23]; Яе *красёнцы*, чаўначкі / У моры лесу мільгатнулі / І лісце ў багру апранулі [2, с. 146].

– -чык- (*перчык, агеньчык, баранчык*), напрыклад: Хоць невялікія прысмакі — / Цыбуля, *перчык*, ліст бабкоў / Ды сальца некалькі брускоў, / Мука і квас — і ўся прыправа, / Але ўсё ж снеданне цікава [2, с. 24]; І ночка блізка, змрок гусцее, / *Агоньчык* колер свой мяняе / І счырван-жоўты блеск прымае; / І моўкнуць птушкі ў цёмным лесе; / *Баранчык* божы ў паднябессі / Бляе маркотна над балотам, / Як бы шукае ён каго там [2, с. 67].

– -очк-, -ечк-, -ёчк-, -ачк-, -ічк- (*гадоцкі, куточак, дзянёчкі*), напрыклад: Мне душу смуткам напаўняе, / Што ў прошласце канулі *гадоцкі*, / Мае шчаслівыя *дзянёчкі*, — / Прайшла, вясна ты маладая! [2, с. 23]; А на пажарышчы часова / З'явілася новая будова — / Зямлянка-будачка малая, / У адно *акенечка*, крывая, / Але да часу добра й гэта [2, с. 67].

Ласкальныя адценні перадаюцца з дапамогай суфіксаў назоўнікаў -ейк-, -айк- (*сонейка, жыццейка, збожжэйка*), напрыклад: Эх, луг шырокі! Як жывы, ты / Праменнем *сонейка* заліты, / Увесь стаіш перад вачыма, / Ты міл і смуцен, як радзіма [2, с. 19]; Так гэта *збожжэйка* зялёна / Да сонца цягнецца лісткамі, / Бык матцы дзіятка рукамі [2, с. 47]; Міхал падыдзе і прыстане / І лаву *жыццейка* агляне / Ды возьме ў пальцы асцярожна / Яшчэ няспелы і парожны / Ён колас жытні і паглядзіць [2, с. 48].

Сустракаюцца ў паэме і суфіксы, якія надаюць назоўнікам пагарджальныя адценні:

– -ін-, -ын- (*часіна, мінуціна, лабаціна*), напрыклад: Гаворка моўкне, смех сціхае: / Цяпер *мінуціна* другая, / Бо ўсіх займае міска стравы [2, с. 34]; Пускаў тут Юзік лыжку ў дзела; / Не раз *лабаціна* трупцела / Ў сястрычак Гэлі ці Ганулі [2, с. 35]; — Ну, вось *кабеціна* дзіўная! — / Міхал на жонку нападае. — / Ці ж мы зямлю сваю збываем? [2, с. 43] і інш.

– -уг-, -юг- (*ваўчуга, зьяруга*), напрыклад: Аж сэрца ў радасці ўзыграла: / «Пастой жа, брат, пастой, *ваўчуга*! / Ужо ж спаткаю, *валацуга*!» [2, с. 180]; Міхал замёр, не моргне вока: / Развязка скоро, недалёка — / Вось-вось пакажацца *зьяруга*!.. [2, с. 181].

Некаторыя суфіксы надаюць назоўнікам павелічальнае значэнне. У першую чаргу гэта суфіксы -ішч-, -ышч- (*шчупачышча, грашышчы, дамнішча*), напрыклад: Шнур з вілак спушчан, палка ўгнута, / Схапіў жыўца шчупак і свішча, / Дастаў — у два локці *шчупачышча*! [2, с. 111]; Яна абрусам стол накрыла, / Гасцей уважна папрасіла; / А на сталі — *скаварадзішча*, / І скваркі правяць там ігрышча [2, с. 279].

Адным з пашыраных стылістычных прыёмаў выражэння адносін аўтара да апісаных падзей з'яўляецца падкрэсленая канцэнтрацыя назоўнікаў з аднатыпнымі словаўтваральнымі сродкамі памяншальна-ласкальнай

экспрэсіі [3, с. 89]. Неаднаразова гэты прыём выкарыстоўвае і Якуб Колас у сваёй паэме пры апісанні сялянскага быту: Недарма ж дзядзька іх, бывала, / Каб пабудзіць каго з іх жвава / Пагнаць каровак ранічкаю./ У прыпек біў скаварадою. / Цяпер, здаволіўшысь ядою, / Дзяцінай цешылісь гульнёю. / Хто бегаў з кіем каля хаты — / Ганяў курэй. Як парасяты, / Ё пяску капаліся сястрычкі. / Алесь хадзіў каля крынічкі, / Што з лесу тут жа выцякала І дужкай хату агібала, / Хадзіў, свістаў пад голас птушак, / Збіраў ён ягадкі ў гарнушак [2, с. 25].

Якуб Колас у паэме «Новая зямля» выкарыстоўвае некалькі тыпаў прадуктыўных экспрэсіўна афарбаваных суфіксаў прыметнікаў, якія выражаюць памяншальныя, ласкальныя, памяншальна-ласкальныя або павелічальна-ўзмацняльныя адносіны.

У паэме сустракаюцца прыметнікі з памяншальнымі і ласкальнымі суфіксамі: -еньк-, -эньк-, -аньк- (*гладзенькі, маладзенькі, зеляненькі*), напрыклад: А ў гародзе мак чырвоны, / Раскрыўшы гошыя лісточкі, / З іх ткаў прыдудалыя вяночкі / Вакол галоўкі *маладзенькай*, / Такой прыгожай, *зеляненькай* [2, с. 48]; Так прагну я ступіць на ролі / Сваіх палеткаў, ніў *благенькіх*, / Дарог і сцежачак *крывенькіх*, / Што гожа ўюцца спомеж жыта / Або срэдзь лесу самавіта [2, с. 183].

Ласкальнае значэнне надаюць прыметнікам суфіксы -утк-, -ютк- (*бялюткі, связюткі, раўнюткі*), напрыклад: А ліс-хітрэц, выжыга чуткі, / Па снезе цягне шнур *раўнюткі*: / Слядок з слядоцкам супадае, / Бы лапка тут адна ступае [2, с. 176]; І вась над хатай, над гуменцам / Сняжынкi жвавья гуляюць, / Садок і дворык засцілаюць / *Бялюткім*, чыстым палаценцам [2, с. 184].

З памяншальна-ласкальным значэннем у паэме сустракаюцца прыметнікі з суфіксамі -енечк-, -еньк-, -юсенечк-, -усенечк-, -юпасеньк-, -юпасенечк- (*малюпасенькі, цямнюсенекі, цяхусенечкі*), напрыклад: І ў кожным дрэве, і былінцы, / І ў *малюпасенькай* раслінцы, / Ну, ва ўсім чысценька дазвання/ Блукае радасць спадзявання [2, с. 260]; Глядзіш у вокны ты варожа / З свайго *цямнюсенькага* ложа / І за вуглом стаіш тулягай, / Відаць, з нядобраю развагай [2, с. 328].

Прыклады з павелічальна-ўзмацняльнымі суфіксамі -энн-, -эзн-, -ізарн-, -эразн- таксама сустракаюцца ў паэме (*страшэнны, таўшчэрны, цяжэрны*), напрыклад: Тут быў *страшэнны* непарадак — / На тое час быў перабору [2, с. 57]; Тут лугам, полем патыхала, / А на гваздзі ў *таўшчэрным* шуле / Цапы віселі, бы заснулі [2, с. 132]; А лёд, бы мур сцьмяна-зялёны, / Чуць пасярэдзіне падняты, / Ляжыць, *цяжэрны* і зацяты [2, с. 199].

Такім чынам, найбольш прадуктыўным сродкам выражэння суб'ектыўнай ацэнкі ў паэме Якуба Коласа «Новая зямля» з'яўляюцца суфіксы назоўнікаў і прыметнікаў, якія надаюць словам памяншальнае, ласкальнае, памяншальна-ласкальнае, пагарджальнае, павелічальна-ўзмацняльнае адценні.

Спіс крыніц

1. *Винокур, Г. О.* О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Учен. зап. Моск. город. пед. института. — Вып. 1. Т. V. 1941 — 362 с.
2. *Колас, Я.* Новая зямля: паэма: для сярэд. і ст. шк. узросту / Якуб Колас; прадм. М. Мушынскага. — Мінск: Маст. літ., 2007. — 333 с.
3. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы: вучэб. дап. / М. Я. Цікоцкі. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск: Універсітэцкае, 1995. — 294 с.

Т. Г. Грышчэня
Навуковы кіраўнік — Д. С. Томчык
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ПОГЛЯДЫ НА ВЫКЛІЧНІК ЯК АСОБЫ ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫ КЛАС СЛОЎ

Пытаннем марфалогіі, а менавіта даследаваннем лексіка-граматычных класаў слоў вучоныя пачалі займацца вельмі даўно. Напрыклад, старажытнаіндыйскі мовазнавец Паніні ў сваёй працы «Граматыка» (IV—V стагоддзе да н. э.) вылучыў у санскрыце толькі чатыры часціны мовы — імя, дзеяслоў, прыназоўнік і часціца, Арыстоцель у старажытнагрэчаскай мове ўвогуле толькі тры — імя, дзеяслоў, часціца; Арыстарх Самафракійскі, які быў заснавальнікам Александрыйскай школы, вылучыў восем часцін мовы — імя, дзеяслоў, займеннік, злучнік, прыслоўе, прыназоўнік, артыкль і дзеепрыметнік. А вась сам тэрмін «выклічнік» належыць старажытным рымскім мовазнаўцам, якія, аналізуючы лацінскую мову, увялі выклічнік замест артыкля. З гэтага часу тэрмін «выклічнік» пачаў выкарыстоўвацца ў лінгвістыцы [3, с. 9].

Ва ўсходнеславянскай мовазнаўчай навуцы М. В. Ламаносаў у 1755 годзе ў працы «Расійская граматыка» першым вылучыў восем часцін мовы, сярод якіх і акрэсліў выклічнік.

Нягледзячы на тое, што маўленне, якое рэалізуе мову, не можа абыходзіцца без выклічнікаў, гэта лексіка-граматычная катэгорыя слоў менш за ўсё вывучана. Акадэмік Л. В. Шчэрба назваў выклічнікі «незразумелай і туманнай катэгорыяй» [1, с. 3], прымаючы пад увагу безліч поглядаў на гэтую часціну мовы. Мовазнаўцамі выклічнікі часта не ўключаюцца ў склад часцін мовы, яны застаюцца, на думку А. П. Раманава, «лінгвістычнымі лішэнцамі» [1, с. 4].